

Lähme linna kirjutama! Kirjanduslikest linnauuringutest Eestis

Ene-Reet Soovik, Elle-Mari Talivee

DOI: 10.7592/methis.v19i24.16193

2018. aastal möödus poolteist sajandit kirjanik Ernst Peterson-Särgava sünnist. Tema kaheosaline, juba 1930. aastate teises pooles alustatud romaan „Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama!“, mis autori eluajal ilmuda ei jõudnud ja kavatsatud kolmanda osata jäi, avaldati Olev Jõgi toimetusel 1968. aastal. Romaan kirjeldab põhiliselt Vändra kandi talupoegade elu selle perioodi alguses, kui linnad muutusid Eesti- ja Liivimaal tõmbekeskusteks ja ühtlasi hakkasid maarahvast meelitama teisedki lähialade metropolid nagu Peterburi – aga Särgava teos jääbki seejuures talupojaromaaniks. Ent 19. ja 20. sajandi murdekohal oli Särgava kirjutanud ühes oma „Paisete“ palas („Issanda kiituseks!“, 1900) ja novellis „Jõulupuu“ (1903) linna mõjudest, kirjeldades linnakeskkonda naturalismi võtmes. Selleks ajaks oli ka noor Eduard Vilde jõudnud kirjutada Tallinnast ja Tartust, kord lõbusalt, kord linnakriitiliselt, ning 20. sajandi künnisel – 1898 ja 1903 – avaldas ta kaks Eesti linnaromaanide nurgakivi, tööstuslinnast Narvast või õieti Narva Kreenholmist kõneleva „Raudsed käed“ ja Tallinna ajalukku süüviva „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“. Kui nimetada veel Eduard Bornhöhe Tallinna-jutte, oli linnaproosa algus tehtud: linn polnud ainult koht, kuhu kirjutama minna, vaid ka koht, mida raamatusse raiuda. Nooreestlased otsustasid, et „intelligentliku tuleviku-Eesti elujuured“ võrsuvadki linnas, nagu täheldas nende kaasaegne Peeter Ruubel (1918, 60),¹ ja A. H. Tammsaare suurromaan osade seast räägivad linnadest tervelt kolm. Tammsaare andis järje omakorda sümboolselt üle Karl Ristikivile. Linnadest loodud kirjandust seirati

1 Peeter Ruubel, 1918. Noor-Eesti ja poliitika. – Kümme aastat. Noor-Eesti 1905–1915. Tartu: Noor-Eesti, 48–61.

samuti terava pilguga: heaks näiteks on juba Hans Kruusi uurimus „Linn ja küla Eestis“ (1920), mis sisaldab eraldi peatükki „Linn ja küla Eesti kirjanduses“.

Praegu on linnaküsimused meie ühiskonnas esil rohkem kui kunagi varem. Nii hoiab kultuurihuvilisi linnateemadega lausa iganädalaselt kursis ajaleht Sirp, mis tutvustab lugejatele ka akadeemilisemas urbanistikas toimuvat, kuid keskendub peamiselt arhitektuuri ja planeerimise valdkondadega seonduvale. Laiema avalikkuse ees võib aga olla rohkem varju jäänud kirjandusteaduse linnaküsimustega tegelev haru, mis on maailmas hoogsalt institutsionaliseerumas ning Eestiski viimase kümnendi jooksul end ka formaalselt teadvustama hakanud. Varasemaid sporaadilisemalt publitseeritud kirjanduslikele linnadele pühendatud käsitlusi süstemaatilisemalt edasi arendavad kirjanduslikud linnauuringud on Eestis tuule tiibadesse saanud suuresti rahvusvahelise koostöö toel, mis on aidanud kaasa ka käesoleva linnanumbri sünnile.

2013. aasta augusti lõpuks kutsus Soomes loodud Kirjanduslike Linnauuringute Assotsiatsioon – Association for Literary Urban Studies ehk ALUS, toona veel nimega Helsinki Literature and the City Network, kirjanduse ja linna suhetest akadeemilisemal moel huvitujaid Helsingi ülikoolis toimuvale konverentsile nimega „City Peripheries / Peripheral Cities“. Eesti linnahuvilistest osalesid seal Ivo Heinloo, Elle-Mari Talivee ja Berk Vaher, kes eri vaatenurkadest lähtudes arutlesid Tartu ja Tallinna kirjanduslike käsitluste üle. Konverentsiettekannete põhjal ilmus Palgrave'i kirjastusel Londonis kogumik „Literature and the Peripheral City“ (2015), mille toimetasid Lieven Ameel, Jason Finch ja Markku Salmela ning millesse Elle-Mari Talivee ja Jason Finch kirjutasid ühisartikli Eduard Vilde romaanist „Kui Anija mehed Tallinnas käisid“. 2015. aastal korraldas ALUS konverentsi Turus Åbo Akademi ülikoolis. Eestist sõitsid sinna esinema Ene-Reet Soovik, Elle-Mari Talivee ja Mart Velsker. Ka see inspireeriv konverents „Literary Second Cities“ päädis samanimelise kogumikuga Palgrave'i kirjastusel samade toimetajate käe all, Mart Velsker ja Ene-Reet Soovik kirjutasid sellesse artikli Tartust ning Elle-Mari Talivee Narvast.

22. septembril 2017 peeti Underi ja Tuglase Kirjanduskeskuse muuseumis Nõmme-Rahumäel ALUSi esimene välisseminar, sümposium „Literature and the Multilingual City“. Järgmisel, 2018. aasta mais Londoni ülikoolis peetud ALUSi seminaril tegid Elle-Mari Talivee ja Jason Finch ühisettekande 1905. aasta monumentidest Tallinnas, sidudes selle Tammsaare „Tõe ja õiguse“ kolmanda osaga. Läbi 2018. aasta jätkus koostöö tööseminari ja ettekandepäeva organiseerimisega Narvas. 13.–14. septembril toimunud üritus „Narva, piiri- ja tööstuslinn: kirjanduslike kajastusi“, kus ettekannetega osalesid mitmeid erialavaldkondi esindavad teadlased ja loovisikud, kujunes ka käesoleva linnanumbri eoks. Ühistest tegemis-

test on välja kasvamas teisigi koostööprojekte, mis on hakanud koondama eelkõige Eesti ja Soome teadusasutuste eri distsipliinide uurijaid.

Narva seminaril võttis sõna ka suurem osa selle ajakirjanumbri artiklite autoreid, kuigi nende viimaks valminud kirjutiste teemad ei tarvitse kõigil juhtudel otseselt kattuda diskussioonialtis õhkkonnas esmalt välja pakututega, vaid on mõnelgi juhul saanud tõukeid kaugemale edasi liikumiseks, fookuse täpsustamiseks või laiendamiseks.

Erinumbri juhatab sisse seminaril USA Missouri osariigis asuva St. Louis' linna näitel jõeäärsetest piirilinnadest kõnelnud *J a s o n F i n c h*, kellelt sedapuhku palusime Eesti lugejaile kirjanduslike linnauuringute ülevaatlikku tutvustust. ALUSi üks asutaja ning praegune president Finch lokaliseerib kirjanduslikud linnauuringud kontseptuaalsel kaardil neile lähedaste distsipliinide suhtes ning teeb eraldi juttu olulistest linna- ja ruumimõttestajatest Jane Jacobsist, Doreen Maseyst, Eric Priestost ning Jeff Malpasist. Rõhutades, et kirjanduslikud linnauuringud on osa kirjandusteadusest ja nende uurimisobjektiks on kirjanduslikud representatsioonid ning konstruktsioonid, toonitab Finch siiski nende multidistsiplinaarset olemust, mis nõuab selle valdkonna viljelejalt paratamatult kokkupuudet mitmesuguste teistegi erialadega, ning toob välja, et keskkonna mõtestamine kirjandusfiltri kaudu võib avaldada mõju ka väljaspool kirjandust kogetava linnaelu mitmetele aspektidele.

Järgnevad konkreetsete autorite, perioodide ja nähtuste käsitlused ammutavadki inspiratsiooni erisugustest distsiplinaarsetest löikepunktidest. Omaeluloolisi materjale uurivad *M a r i k a P e e k m a n n* ja *R e e t B e n d e r* kirjutavad kadunud baltisaksa Narvast kahe autori noorpõlvemälestuste kaudu. Avaneb pilt linnast, mida iseloomustavad pinged ja põkkumised eri rahvuskultuuride ja religioosete denominatsioonide vahel, meenutatakse ka vana Narva barokset arhitektuuri, mis nüüdseks on kadunud nagu toonaste meenutajate baltisaksa kogukondki. Hävinud linna vaatleb ka *E n e - R e e t S o o v i k u* kultuurigeograafiast lähtuv artikkel, mis käsitleb linnamaastikke murrangulise rebenemisprotsessi käigus, nagu neid esitletakse Bernard Kangro Tartu-tsükli romaanides „Kivisild“, „Must raamat“ ja „Kee-ristuli“. 21. sajandi „rebenenud maastike“ geograafidest uurijatele leitakse eelkäijaid 1941. aasta sõjapurustusi uurinud Tartu Linnauurimise Toimkonnast, mida juhtis geograafiaprofessor Edgar Kant, ning pannakse tähele puutepunkte toonase maa-teadusliku mõtte ja Kangro veidi hilisema kirjandusliku lähenemise vahel.

Järgmised kaks artiklit viivad lugeja sõjajärgsesse aega. *M a r t V e l s k e r* teeb üldistusi stalinismi ajal kirjutatud eesti luules ette tulevate linnatroopide kohta ning mõtiskleb sotsialistliku realismi ebamääraselt ähvardava reglemendi mõju üle tolle aja poetilistele linnarepresentatsioonidele. Suuremate Eesti linnade kõrval Moskva ja Leningradi luulendamine annab eeskuju linnakujutusele üldse, niivõrd

kui sotsialistlik realism toimis peamiselt ennast paranoilise hirmu küttes taastootva praktikana. Velskri vaatlusest nähtub, et teatavat vabadust kujutamisel pakus väiksem ning kohalikum mõõtkava. Elle-Mari Talivee artikkel keskendubki konkreetsemalt Ida-Virumaa regioonile, mille sõjajärgse ülesehitamise kujutamist vaadeldakse eri mälukirjutustüüpide põhjal – sõjavangide mälestustest Vladimir Beekmani ja Andrei Hvostovi loomingu. Kõrvutatakse mitme ajajärgu mälestuslikku ainet ning tagasivaateli omaeluloolisi tekste võrreldakse ülesehitusprotsessi vahetus kaasajas avaldatud kajastustega.

Temaatiliste põhiartiklite osa lõpetab Tarmo Pikneri panus, milles loetakse ja kõrvutatakse taas autobiograafilisi tekste, ent sedapuhku geograafi pilguga. Pikner analüüsib sellistes kirjutistes kujutatud Narva ning Detroiti kui kaheväetööstuslike piirilinnade kohta tehtud tähelepanekuid ning leiab neist võimalusi elu kestlikkuse säilitamiseks postindustriaalsetes linnades. Kasvumudelite edust ja alfaaastuses maailmalinnadest eemale suunab ka teooriavahenduse rubriigis avaldatud Belgia Genti ülikooli õpetlase Bart Keuneni käsitlus teisestest linnadest, mis suuruselt, auralt või mõjukuselt megalopolidele alla jäävad, kuid linnauuringutes seni valitsenud kasvuparadigma taandudes on näidanud end tänuväärsete uurimisobjektidena.

Teemanumbri lõpuosa illustreerib ühtlasi ka kirjanduslike linnauuringute tihedat seotust reaalse linnade arenguteede suunamisega, millele avaartiklis juhib tähelepanu Jason Finch. Teiseste linnade teoreetilist käsitlemist Keuneni artiklis kommenteerib linnakuvandi praktilise kujundamise perspektiivist kirjanik Berk Vaher, kes on olnud osaline Tartu kandideerimismaterjalide ettevalmistamisel nii UNESCO kirjanduslinna tiitli saamiseks kui ka kahel Euroopa kultuuripealinna konkursil, millest teine kujunes edukaks ning tõi Tartule selle tiitli aastaks 2024. Loomingulisel ning kultuurikorralduslikul kogemusel põhinevat vaadet vahendab ka Aare Pilve essee, mis on pühendatud Narva Kreenholmi kunstilisele kujutamisele ja kirjeldab ajaloolise ülevaate taustal seal 2018. aastal etendunud teatriprojekti „Oomen“, mille juures autor oli tegev dramaturgina.

Kuigi käesolev artiklikogum ei anna mõistagi aimu kirjanduslike linnauuringute paleti kogu kirevusest, osutab see võimalustele lugeda läbi linnaprisma nii luulet, proosat kui ka mitteilukirjandust, võtta fookusesse poeetikat ja kirjanduslugu, aga ka sotsiaal- ning loodusteadustele lähedasi küsimusi, käsitleda kirjanduslikke linnu nii mälu paikade kui ka tulevikuruumidena. Küllap liiguvad meie kirjanduslikud linnauuringud sellest vahearuandest viljakalt edasi.

Selle Methise numbri kokkupanemisel on olnud oluline roll ka meie kaastoimetajatel. Jason Finch töötas kaasa kogumiku kontseptuaalse telje vormistamisel ning võttis enda kanda sellised möödapääsmatud ülesanded nagu autoriõiguste küsimustega seonduv ja ingliskeelsete osade toimetamine. Kogu ettevõtmine võinuks sootuks soiku jääda, kui selleks poleks otsustavat ja energilist tõiuet andnud Narva seminaril esinenud geograaf Anu Printsman, kelle innustav abi ja pealehakkamine erinumbri koostamise ning toimetamise algfaasis oli suureks toeks. Tema esindatud maateaduslik vaatepunkt ning erialased nõuanded ja vahendatud kontaktid aitasid tõhusalt kaasa kirjanduslikke linnauuringuid iseloomustava distsipliinipiire ületava õhkkonna säilimisele kogu ajakirjanumbri valmimisprotsessi vältel.

Täname südamest ajakirja peatoimetajat Marin Laaki, kes meile linnanumbri tegemise võimalikuks tegi ning selle tegusalt ja operatiivselt ajastas, ja keeleteimetajat Kanni Labit, kes hoidis silma peal kõigel keelest kuni läbilipsanud toimetamisvigadeni. Ja muidugi olgu tänatud artiklite põhjalikud retsensendid nii humanitaarkui ka loodusteaduste vallast.